
प्रकरण दुसरे

प्राथमिक स्तरावरील मातृभाषा मराठीचे अध्ययन-

अध्यापन

- २०१ प्रस्तावना
- २०२ प्राथमिक स्तरावरील मराठी भाषेच्या अध्यापनाचे महत्त्व
- २०३ प्राथमिक स्तरावरील मराठी भाषेच्या अध्यापनाची उद्दिष्टे
- २०४ प्राथमिक स्तरावरील मराठीच्या अध्यापन पध्दती
- २०५ प्राथमिक स्तरावरील मराठी विषयाचे अध्यापनपूरक उपक्रम
- २०६ प्राथमिक स्तरावरील मराठीचा अध्यापक
- २०७ समारोप
-

प्रकरण दुसरे

प्राथमिक स्तरावरील मातृभाषा मराठीचे अध्ययन-अध्यापन

२.१ प्रस्तावना :

मागील प्रकरणात (प्रकरण क्रमांक एक - प्रास्ताविक) प्रस्तुत संशोधनाची पार्श्वभूमी, उद्दिष्टे, महत्व, व्याप्ती, मर्यादा आणि संशोधनपध्दती या गोष्टींचा उहापोह केला आहे. थोडक्यात वाक्यांला प्रस्तुत संशोधनाचा परिचय करून देण्यात आला आहे. प्रस्तुत प्रकरणाच्या नांवावरून या प्रकरणाचा उद्देश प्रस्तुत संशोधनासाठी आवश्यक असलेली सैद्धान्तिक पार्श्वभूमी विशद करणे हा आहे हे स्पष्ट आहे. प्राथमिक स्तरावरील मातृभाषा मराठीचे अध्ययन अध्यापन हा संशोधनाचा प्रतिपाद्य विषय असल्यामुळे साहजिकच मातृभाषा मराठीचे महत्व, ती शिकविण्याची उद्दिष्टे, ही उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी उपयुक्त ठरणा-या अध्यापन पध्दती, ती उद्दिष्टे किती प्रमाणात साध्य झाली त्याचे मोजमाप इत्यादी गोष्टींचा उहापोह करणे आवश्यक आहे.

प्राथमिक स्तरावर विद्यार्थ्याला श्रवण, भाषण, वाचन, पाठान्तर आणि लेखन या पाच मूलभूत भाषिक क्षमतांच्या बाबतीत कांही किमान गोष्टी करता यायला हव्यात. त्याला चांगले बोलता आले पाहिजे. अर्थ समजून वाचता आले पाहिजे आणि कुका न करता लिहिताही आले पाहिजे.

२०२ प्राथमिक स्तरावरील मराठी भाषेच्या अध्यापनाचे महत्त्व :

प्राथमिक स्तरावरील मुलांचे वय ६ + ते १० + इतके असते. त्या दृष्टीने मराठी अध्यापनाचे महत्त्व समजून घेतले पाहिजे. मुलांना भाषेचा व्यवहारात उपयोग करता आला पाहिजे. मुलांना आपले विचार भाषण, संभाषण, लेखन याद्वारे व्यक्त करता यावेत. दुस-याचे बोलणे, विचार त्याला समजून घेता यावेत, अवांतर वाचनाची गोडी त्यांच्यामध्ये निर्माण व्हावी. अशा वाचनातून मिळविलेले ज्ञान दुस-याला देता येण्याची कुवत त्यांच्यात निर्माण व्हावी. या सा-या गोष्टी मुलांमध्ये निर्माण होणे म्हणजे त्यांच्यात भाषा विषयक क्षमता निर्माण होणे असे थोडक्यात म्हणता येईल. विद्यार्थ्यांनी मिळविलेल्या ज्ञानाचे उपयोजन करण्याची क्षमता बालकांच्या आणि निर्माण व्हावी हेच मराठी भाषा अध्यापनाचे महत्त्व आहे.

यासाठी मुलांना कृतियुक्त आणि मनोरंजक अनुभव देण्याची गरज आहे. कविता, गाणी योग्य प्रकारे सादर करता येणे, गाणी चालीवर म्हणावयास शिकविणे, आशयानुरूप अभिनय, व अभिनयाीते शिकविणे, पाठान्तर स्पर्धा, काव्यायन, काव्यवाचन स्पर्धा, आयोजित करणे, विविध प्रकारचे उपक्रम तोंडी, लेखी आणि प्रात्यक्षिक स्वरूपात घ्यावयाचे आहेत. प्रभुत्व पातळीपर्यंत कौशल्य संपादन होण्याकरिता सातत्यपूर्ण आवश्यक व पुरेशा सरावाची अतिशय गरज आहे. विद्यार्थ्यांवरील अध्यापनाचे ओझे कमी होणे अपेक्षित आहे. भाषेवरील प्रभुत्व वाढ-विण्यासाठी खालील गोष्टी लक्षात घेणे आवश्यक आहे.

१) लक्षपूर्वक श्रवण करणे व जे श्रवण केले त्याचे योग्य आकलन होणे.

- २) आपले विचार, भावना, कल्पना व इच्छा स्पष्ट आणि समर्पक शब्दातून व्यक्त करणे.
- ३) योग्य उच्चार, योग्य स्वराघात, आशयानुरूप आवाजातील चढउतार, योग्य गती याची जाण ठेउन बोलणे.
- ४) योग्य रीतीने मूकवाचन करता येणे. जे वाक्ये त्याचे नीट आकलन होणे.
- ५) सुवाच्च व वळणदार अक्षरात लिहिणे.

एकंदरीत प्राथमिक स्तरावरील ज्ञान पेलण्यासाठी जलद व सूक्ष्म आकलन आणि सुस्पष्ट व सुसंगत आविष्करण यांची फार गरज आहे. या संदर्भात पुढील मुद्यांच्याद्वारे मराठीचे महत्त्व समजण्यास मदत होईल.

अ) मराठी भाषा विचारांची जनक व विचारांची वाहक :

विचार करता येणे हे जितके आवश्यक आहे तितकेच आपले विचार समर्थपणे मांडता येणे हे ही आवश्यक आहे.

ज्या भाषेवर मनुष्याचे प्रभुत्व आहे अशा भाषेत त्याला सहजतेने विचार करता येतो. या दृष्टीने विचारांची वाहक म्हणून मराठी भाषेचे स्थान विशेष आहे.

ब) मराठी भाषा - भावनिक विकासाचे साधन आहे :

मातृभाषा ही हृदयाची भाषा आहे असे म्हटले जाते. माणसाच्या भावना अतिशय सहजतेने मातृभाषेत प्रकट होतात. विद्यार्थ्यांच्या

भावनांचा विकास करण्यासाठी मातृभाषा मराठीचे अध्ययन आवश्यक आहे.

क) मराठी भाषा - संस्कृतीसंवर्धनाचे साधन आहे :

वंशापरत्वे मिळणारे गुण जसे आपल्याला आई-वडीलांच्या-कडून मिळतात तसे महाराष्ट्रीय समाजाचा सांस्कृतिक वारसा मराठी भाषेतून मिळत असतो.

ड) मराठी भाषा जीवनाचा पाया :

महाराष्ट्रात मराठी ही भाषा सा-या शिक्षणाचाच नव्हे तर सा-या जीवनाचाच पाया आहे.

इ) मराठी समाज जागृतीचे साधन :

समाजातील निरनिराळ्या व्यक्तींना एकत्र आणण्याचे व त्यांच्यात नववैतन्य निर्माण करण्याचे भाषा हेच एक माध्यम होय.

फ) मराठी - शासन व्यवहाराची भाषा आहे :

भाषेचा विकास होण्यास मुख्य साधन त्या भाषेत व्यवहार चालणे होय. हा व्यवहार जितका जास्ती तितकी भाषेची वृद्धी समृद्धी जास्त होते.

ग) मराठी-मातृभाषा :

Mother-tongue is the language of heart

माणसामाणसातील हृदयसंवाद हा मातृभाषेतूनच चालतो. माणूस ओळखला जातो तो मातृभाषेच्याच नांवाने. उदा. मराठी माणूस, गुजराथी माणूस, कन्नड माणूस

मातृभाषा हे शिक्षणाचे सर्वोत्कृष्ट माध्यम आहे ही गोष्ट सर्वमान्य झाली आहे. प्राथमिक शिक्षणात तर मातृभाषा अपरिहार्यच आहे. कारण लहान मुलांचे श्रवण, वाचन, भाषण सर्व व्यवहार मातृभाषेतूनच होत असतात व त्याच भाषेतून त्याला ज्ञानप्राप्ती करून घेणे शक्य असते. मुलांचा भावनिक विकास मातृभाषेच्या अभ्यासातून होत असतो. भावनांच्या विकासावरच मुलांचे चारित्र्य छडण वा शीलसंवर्धन अवलंबून असते. मातृभाषेतून अध्ययनाने विषयाचे आकलन उत्तम होते. मूलभूत अभ्यासाची प्रवृत्ती तयार होण्यास मदत होते. विद्यार्थ्यांना विषयाची गोडी लागते. या संदर्भात केंद्र सरकार नियुक्त कोठारी शिक्षण आयोगाचे मत मार्गदर्शक ठरले आहे. तसेच डॉ. छकीर हुसेन समितीच्या अहवालानुसार कोणीही आपले विचार सुस्पष्ट, परिणामकारकरित्या मातृभाषेच्या माध्यमा शिवाय मांडू शकत नाहीत.

२.२ प्राथमिक स्तरावरील मराठी भाषेच्या अध्यापनाची उद्दिष्टे :

मातृभाषेचे क्षेत्र जीवनव्यापी आहे. मानवाला पुर्वानुभवाना स्थिर रूप देउन व ते स्मृतिगत करून त्याच्या जोरावर अहिक विकास व प्रगती करण्याचे इष्ट ध्येयप्राप्ती साठी मातृभाषेची गरज नवे तर

ती आवश्यकता भास्ली. वस्तुतः मातृभाषा ही रोजच्या दैनंदिन व्यवहाराने आपोआप येते. त्यासाठी फारसे परिश्रम घ्यावे लागत नाही हे म्हणाणे अशतः जरी बरोबर असले तरी ते पूर्णतः बरोबर आहे असे म्हणाता येणार नाही. भाषेचा सुयोग्य उपयोग करता येणे हे कौशल्य आहे व कौशल्य म्हटले की अध्ययन-अध्यापनाची आवश्यकता ही ओघानेच आलीच.

आपल्या मनातील विचार स्पष्ट निःसंदिग्ध शब्दांत मांडता येणे हे भाषेचे कार्य आहे. मातृभाषा शिक्षणाचे व्यापक उद्दिष्टे आहेत. तेव्हा मातृभाषेचा अभ्यास प्रयत्नपूर्वक आस्थेने केला पाहिजे. हे सहज लक्षात येते. तेव्हा मातृभाषा मराठीच्या अध्ययन अध्यापनाची विशिष्ट उद्दिष्टे कोणाती हे पाहणे इष्टच नाही तर आवश्यक आहे.

प्राथमिक शिक्षणाच्या स्तरावरील मातृभाषेच्या

अध्यापनाची निश्चित उद्दिष्टे :

- १) इयत्ता १ ली ते इयत्ता ४ थी मधील विद्यार्थ्यांमध्ये मातृभाषेच्या अध्यापनातून श्रवण, वाचन आणि लेखन ही तीन मूलभूत भाषिक कौशल्ये निर्माण करणे.
- २) मातृभाषेतून स्वतःचे विचार प्रकट करता येणे.
- ३) संभाषण करता येणे.
- ४) परिसराच्या माध्यमातून स्वतःचे अनुभव प्रकट करता येणे.
- ५) लक्षपूर्वक श्रवण करणे व जे श्रवण केले त्याचे योग्य आकलन करणे.

- ६) आपले विचार, भावना, कल्पना व इच्छा स्पष्ट आणि समर्पक शब्दातून वाचने व्यक्त करणे.
- ७) योग्य उच्चार, योग्य स्वराघात, आशयानुरूप आवाजातील चढउतार योग्य गती यांची जाण ठेवून विद्यार्थ्यांचे बोलणे.
- ८) योग्य उच्चार, योग्य स्वराघात आणि योग्य अभिव्यक्ती यांचा मेळ साधून अस्यलितपणे प्रकट वाचन करणे.
- ९) योग्य रीतीने मूकवाचन करता येणे व जे वाक्ये त्याचे नीट आकलन होणे.
- १०) सुंदर व कळणादार अक्षरात लिहिणे.
- ११) आपले अनुभव, विचार, भावना, कल्पना इत्यादी परिणामकारक रीतीने व्यक्त करण्यासाठी आवश्यक ते लेखनकौशल्य प्राप्त होणे.
- १२) विरामचिन्हांचा वापर करून व लेखनाच्या नियमानुसार नीटनेटके लेखन करणे.
- १३) भाषेची जडणाघडणा समजणे.
- १४) विविध साहित्यप्रकारांचा आस्वाद घेण्याची क्षमता निर्माण करणे.
- १५) रंगभूमी, चित्रपट, आकाशावाणी, दूरदर्शन, नियतकालिके या माध्यमाद्वारे भाषिक अनुभव विकसित होणे.
- १६) बोलली भाषा बदल आपुलकीची भावना निर्माण होणे.

- १७) देशप्रीती, राष्ट्रीय एकात्मता, सर्वधर्मसमभाव, विज्ञाननिष्ठा सामाजिक जाणीव, नैतिक मूल्ये, मानवता, निष्प्रेम, न्याय, समता, बंधुता, निर्भयता, स्वावलंबन, श्रमप्रतिष्ठा यांची जोपासना होणे.
- १८) अन्य भाषा व भाषिक यांच्या विषयी आरिभयता निर्माण होणे.

(वरील उद्दिष्टे जीवन शिक्षण केंद्रशाळा विशेषांक डिसेंबर, १९९५, पान नं. २९, ३० वरून घेतलेली आहेत.)

थोडक्यात व्यक्तीला समाजातील एक कार्यक्षम घटक बनविणे.

व्यक्तीचे जीवन आनंदमयी आणि उन्नत करण्याचे, सृजनशीलतेचा विकास करून संस्कृती संवर्धन करण्याचे आणि व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास करून त्यायोगे समाजाचे, राष्ट्राचे उन्नयन करणे ही मातृभाषेच्या अध्ययन-अध्यापनाची उद्दिष्टे सांगता येतील. मातृभाषा मराठी शिकविण्याची उद्दिष्टे साध्य होणे आवश्यकच नव्हे तर अनिवार्यदेखील आहे. कारण ही उद्दिष्टे इतर विषयांच्या अध्यापनातून साध्य होत नाहीत. या संदर्भात "भाषा शिक्षणातून भाषिक कौशल्ये आत्मसात केल्यावरच इतर विषयाची उद्दिष्टे आत्मसात करता येतील."

२०४ प्राथमिक स्तरावरील मराठीच्या अध्यापन पध्दती :

मातृभाषा मराठीच्या अध्यापनाची उद्दिष्टांचा विचार केल्या-नंतर स्वाभाविकपणेच प्रत्यक्ष अध्यापनाचा क्वार्त शिकवावे कसे ? याचा विचार करणे क्रमप्राप्त आहे. याबाबतीत अध्यापनाच्या पध्दती कोणात्या ? याचा उहापोह करावा लागेल. तसेच भाषेच्या बाबतीत

गद्य, पद्य, व्याकरण, लेखन, भाषेचा अभ्यास व त्यांचे तंत्र इत्यादी किती तरी पोटभाग असतात. त्या सर्वांचे स्वरूप सारखे नसते. त्या सर्वांना एकच पध्दती लावता येत नाही.

कृतिकार्यक्रम १९९२ च्या आराखड्यामध्ये प्राथमिक शिक्षणाला ज्या आधारभूत कार्यक्रमांची जोड देण्यात आली आहे त्यामध्ये प्रामुख्याने खालील बाबींना प्राधान्य दिले आहे.

- १) बालकेंद्रीत शिक्षण पध्दतीचा अवलंब
- २) कृतियुक्त अध्यापन
- ३) आकर्षक शालेय वातावरण
- ४) आनंददायी शिक्षणपध्दतीचा अध्ययन अध्यापनात वापर.

अ) शिक्षकांना आणि विद्यार्थ्यांना प्रेरित करणे.

ब) शिक्षकांना त्यासाठी योग्य प्रशिक्षण देणे.

क) आणि या प्रक्रियेकरिता प्रशासकीय आधार पुरविणे.

या घटकांचा संयुक्तपणे वापर करण्यात आला आहे. शाळेच्या विकासात समाजाच्या सहभागाला जे स्थान आहे त्याचाही उपयोग आनंददायी प्रक्रियेमध्ये अभिप्रेत आहे.

आनंददायी या पध्दतीचा शालेय स्तरावर वापर केल्यास खालील बदल दिसून येऊ शकतील.

- १) शिक्षकांनी स्वतः तयार केलेल्या शैक्षणिक साधनांचा क्षमता-धिष्ठित अध्ययन अध्यापनात वापर.

नीरस व कंटाळवाण्या पध्दतीचा क्रमाक्रमाने -हास करता येईल.
 क्षमतांच्या विकासांमध्ये विद्यार्थी सहभाग महत्वाचा आहे. मुलांना
 कृती करण्यास सांगणे, प्रत्यक्ष शैक्षणिक साधनांचा वापर करू देणे.
 निरीक्षण त्यांनाच करू देणे, निष्कर्ष त्यांनाच काढावयास प्रोत्साहन
 देणे.

मनोरंजक पध्दतीने गाणी, गोष्टी, अभिनय, (नाटय, नृत्य,
 कला) खेळ इत्यादी माध्यमांचा योग्य वापर कराव्यास शिकविणे.
 प्रत्यक्ष अनुभव देणे, कृतिशीलतेला प्रोत्साहन देणारे उपक्रम राबविणे
 या मार्गांनी अध्ययन अध्यापनाची प्रक्रिया जिवंत व मुलांना आवडणारी
 बनविता येते. आनंद देणे म्हणजेच आनंदाचा लाभ घेणे होय, आनंद
 देऊ आनंद घेऊ, आनंदाने जीवन फुलवू.

शिक्षण आणि समाज व आनंददायी शिक्षण पध्दती :

- १) वॉखोलीच्या भिंती रंगित व बोलक्या करता येणे, चित्रे तक्ते
 फलक लावणे.
- २) कल्प फलक, गुंडाळी फलक यांचा वापर करणे.
- ३) डाळी, चिंचोके, सागरगोटी, बांगड्या, पक्ष्यांची पिसे,
 वर्तमानपत्रातील सोपी गाणी, गोष्टी, प्राण्यांची, पक्ष्यांची,
 फळांची इत्यादी चित्रे कागदी मुखवटे, ह्या असंख्य साधनांचा
 स्थानिक पातळीवर संग्रह करून मुलांना स्वयं अध्ययनासाठी
 उपयोग करण्याकरिता सांगणे. प्रसंगी शिक्षकांनी अध्यापना-
 करीता वापर करणे.

मुलांच्या गरजेप्रमाणे शिक्षकांनी अध्यापनपध्दतीमध्ये विविधता आणणे नवनव्या पध्दतींचा अंगीकार करणे बऱ्यामुळे शिकण्याकरिता आनंदी असे वातावरण तयार होईल.

मुलांच्या विकास प्रक्रियांची जाणीव असणारे, त्यांच्या निर्मादत्त जिज्ञासू वृत्तीची दखल घेउन कृतीशीलतेला प्राधान्य देणारे प्रज्ञावंत शिक्षक हवेत. अध्यापन विद्यार्थीकेंद्रीत असावे, शिक्षण गरजांवर आधारित असावे. तरच मुलांना शाळा हव्याशा वाटतील.

मराठी अध्यापनात पुढील गोष्टी प्रत्यक्ष करून

पाहता येण्यासारख्या आहेत -

- १) संभाषणास वाव देणे - गोष्टी सांगणे, स्वतःची माहिती सांगणे, प्रस्नाबद्दल माहिती देणे, इत्यादी कार्यक्रम.
- २) रचनात्मक कार्यामध्ये विद्यार्थ्यांना रमू देणे.- माती, वाळू, चिखल यांचा वापर करून खेळू देणे, चित्रे काढणे, कर्तूळ काढणे, त्रिकोण, चौकोन, काढणे अशा रचनात्मक कृती करणे.
- ३) खेळ - मुलांच्या क्षमतांच्या विकासात अभिप्रेत कृतीचा शोध घ्या व मुलांना करू देणे.
- ४) गाणी - मुलांना आकर्षणारी गाणी निवडून ती समूहस्वरात गाऊन घेणे, पुस्तकातील निवडक गाणी किंवा स्वतः बसविलेली गाणी मुलांकडून समूहस्वरात म्हणून घेणे.

- ५) रंग संकल्पना - वेगवेगळ्या रचनात्मक कार्यामिधून रंग संकल्पना स्पष्ट करून घेणे.

मुलांची आवड लक्षात ठेवणे :

- १) स्वच्छ आणि सुशोभित परिसर राखण्यासाठी प्रयत्नशील रहाणे.
- २) मुलांसाठी योग्य सोयी असणारी कांबोली तयार करणे.
- ३) मुलांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा आदर करणे.
- ४) अध्यापनात सोपी भाषा वापरणे.
- ५) दैनंदिन व्यवहारातील उदाहरणांचा वापर करणे.

२०५ प्राथमिक स्तरावरील मराठी अध्यापनपूरक उपक्रम :

शिक्षण म्हणजे क्रांति, क्रांतिबाहेर, एवढेच नाहीतर शाळे-बाहेरही विद्यार्थ्यांना मिळणारे ज्ञान, अनुभव, कौशल्ये व संस्कार होणे ही कल्पना रुढ झालेली आहे. अध्यापनाबरोबरच शाळेय, सधशाळेय, उपक्रमांना अध्ययन-अध्यापनाच्या दृष्टीने महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

मराठीच्या अध्यापनाबरोबरच अभ्यासाशिवाय पूरक कार्यक्रमांने विद्यार्थ्यांना आपले भाषाविषयक गुण दाखविण्याची संधी मिळते. योग्य कार्यक्रमांची आसणी केल्यास भाषाविषयक गुणांचा विकासही साधता येतो.

प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणात दर्जेदार शिक्षणाची अपेक्षा ठेवली आहे. दर्जेदार शिक्षणातून विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास घडवून आणावयाचा आहे. त्यासाठी अभ्यासानुक्ती उपक्रमाबरोबरच अभ्यासपूरक उपक्रम व सहशालेय उपक्रमांची योजना करणे आवश्यक आहे.

विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास करावयाचा असे आपण जेव्हा म्हणतो त्यावेळी शाळेतून बाहेर पडणा-या विद्यार्थ्यांचे शालेय विषयांचे ज्ञान परिपूर्ण, तसेच त्यांच्या भावनिक क्षेत्राशी संबंधित अभिरुची, अभिवृत्ती, नैतिक मूल्ये यांचाही विकास झालेला असावा, क्रिया कौशल्यांच्या क्षेत्राशी संबंधित वेगवेगळी क्रिया कौशल्ये विद्यार्थ्यांनी आत्मसात केलेली असावीत. त्यांच्यामध्ये सहकार्य, श्रमप्रतिष्ठा, शिस्त, राष्ट्रप्रेम, धर्मसहिष्णुता, सौंदर्यदृष्टी, कल्पकता इत्यादी गुणविशेषांचा परिपोष झालेला असावा अशी अपेक्षा आहे. वरील सर्व गोष्टी या केवळ विषयातील अभ्यासक्रमानुसार ठरवून दिलेल्या ज्ञान-संपादनातून साध्य होऊ शकत नाहीत. तर त्यासाठी अध्यापनास सहशालेय उपक्रमांची जोड देणे आगत्याचे ठरते.

आनंदातून विकासाकडे :

उपक्रमात प्रत्यक्ष सहभागी झाल्याने विद्यार्थ्यांना आनंद वाटतो. थोडक्यात उपक्रम हे प्रेरणादायी असतात. प्रेरणेतून विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास होत असतो. म्हणूनच उपक्रम हे आनंददायी शिक्षण प्रक्रियेचे अविभाज्य अंग ठरते.

श्रमनिष्ठा, सहकार्य, सांघिक भावना, निस्परिम, भारतीय संस्कृती व परंपरांचा अभिमान, राष्ट्रीय एकात्मता यासारख्या गोष्टी केवळ शाब्दिक ज्ञानाने वा वाचनातून निर्माण होऊ शकत नाहीत. खिलाडी वृत्ती, क्लिदारपणा, या गोष्टी क्रीडांगणावरच विकसित होऊ शकतात. यासाठी शाळा मधून सहशालेय उपक्रमांचे आयोजन करणे जरूरी आहे. अत्यासक्रमाच्या वार्षिक नियोजनाबरोबर सहशालेय कार्यक्रमांचे नियोजन करावे.

उद्दिष्टे व उपक्रम :

प्राथमिक शिक्षणाची जी उद्दिष्टे निश्चित केली आहेत ती साध्य करण्यास सहशालेय उपक्रम साहाय्यभूत ठरतात.

- १) भाषा अध्ययन-अध्यापनातून श्रवण, संभाषण, वाचन व लेखन ही कौशल्ये विकसित करणे अपेक्षित आहे. आपण जे वैयक्तिक व सामुदायिक स्वरूपाचे कथाकथन, वक्तृत्व स्पर्धा, नाट्य, समूह-गान, गीतगायन या स्वरूपाच्या सहशालेय कार्यक्रमातून भाषेची उद्दिष्टे साध्य होण्यास मदत होते.
- २) मानवी नैतिक मूल्यांची जोपासना करणे, राष्ट्रसक्ती, अहिंसा, सर्वधर्मसहिष्णुता, राष्ट्रीय एकात्मता, भारतीय संस्कृती यांची जोपासना करणे. हे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी राष्ट्रीय सणा-उत्सव लोकोत्तर व्यक्तींचे जन्मदिवस, स्मृतिदिन व सांस्कृतिक विविध उपक्रमांची मदत होत.
- ३) विद्यार्थ्यांमध्ये पर्यावरणविषयक जाणिवा निर्माण होण्यासाठी निस्पर्शाने, सहली विविध व्यवसायांना भेटी यासारखे उपक्रम उपयुक्त ठरतात.

- ४) विद्याध्यांची विचारशक्ती जागृत करून त्यांच्या आत्मविश्वास वाढीस लावणे व त्यांच्यातील नेतृत्व गुण जोपासणे हे उद्दिष्ट व्याख्याने, निबंध स्पर्धा, वाचन स्पर्धा, वैज्ञानिक उपक्रम निर्मिती, शालेय हस्तलिखित, प्रश्नमंजूषा, भ्रमसंस्कार, शिबिर या व यासारख्या इतर उपक्रमातून साध्य होऊ शकतात.
- ५) ऐतिहासिक स्थळे, किल्ले गड यांना भेटी देणे.
- ६) गायन स्पर्धा, भरतकाम, विणाकाम, कार्यानुभव, वादन स्पर्धा, वस्तुसंग्रह छंद शिबिर यासारख्या उपक्रमांचे आयोजन करावयास हवे.
- ७) भ्रमप्रतिष्ठा जोपासणे, या उद्दिष्टाच्या पूर्तीसाठी शालेय सफाई, आवार सफाई, ग्रामसफाई, भ्रमसंस्कार शिबिर, भिंती रंगविणे, इत्यादी उपक्रमातून साध्यय्यभूत ठरतात.

ब) वैयक्तिक स्वरूपाचे उपक्रम :

- १) हस्ताक्षर स्पर्धा, २) चित्रकला स्पर्धा, ३) रांगोळी, स्पर्धा, ४) भरतकाम, ५) विणाकाम, ६) वक्तृत्वस्पर्धा, ७) विज्ञान उपक्रम निर्मिती स्पर्धा, ८) कार्यानुभव स्पर्धा, ९) गायन स्पर्धा, १०) पाठांतर स्पर्धा, ११) निबंधलेखन स्पर्धा, १२) एकांकिका स्पर्धा, १३) नाट्यीकरण, १४) विविध शार्यती, १५) चित्रसंग्रह, १६) वादन स्पर्धा, १७) मल्लखांब, १८) कथाकथान, १९) वाचन स्पर्धा, २०) आयत्याकेळी दिलेल्या विषयावर बोलणे.

ब) सामुदायिक स्वरूपाचे उपक्रम :

- १) कर्णसफाई, २) आवार सफाई, ३) कर्ण व शाळा सजावट,
- ४) क्रीडांगणाची निगा, ५) समूह गीत गायन, ६) कर्णनिहाय प्रदर्शन,
- ७) व्याधि हस्तलिखित, ८) शाळेचे हस्तलिखित, ९) सामुदायिक भोजन,
- १०) श्रमसंस्कार शिबिर, ११) बालवीर व वीरबाला पथक, १२) सहल
- १३) प्रश्नमंजूषा, १४) सामुदायिक कवायत, १५) आदर्श गावांची
- प्रतिकृती करणे, १६) दिवाळीतील किल्ले, १७) प्रोट साक्षरता कर्ण
- चालविणे, १८) उठावाचे नकाशे, १९) ग्रामसफाई, २०) प्रजासत्ताक
- २१) महाराष्ट्र दिन, २२) शारीरिक शिक्षण सप्ताह, २३) लोकोत्तर
- व्यक्तींचे जन्मदिन व स्मृतिदिन, २४) शास्त्रज्ञांचे जन्मदिन, २५) रोप-
- वाटिका तयार करणे, २६) शालेय बाग तयार करणे, २७) दत्तक
- वृक्ष योजना, २८) सांघिक नृत्ये, २९) बालसभा, ३०) स्नेहसंमेलन,
- ३१) शिक्षक दिन, ३२) बालदिन, ३३) साक्षरता दिन.

अभ्यासक्रमाच्या नियोजनाबरोबरच सहशालेय उपक्रमांचे नियोजन करावे.

२.६ प्राथमिक स्तरावरील मराठीचा अध्यापक :

प्राथमिक शिक्षकांची शैक्षणिक पात्रता डी.एड. असतेच. प्राथमिक स्तरावर एक शिक्षक सर्व विषय शिकवत असतो. त्याला आपल्या व्यवसायाविषयी अभिमान असला पाहिजे. पेशा शिक्षकाचा पण वृत्ती विद्यार्थ्यांची असली पाहिजे. त्याला ज्ञानलालसा असली पाहिजे. माषे-वरील प्रभुत्व हे माषा शिक्षकाचे मोठे हत्यार आहे. मराठी अध्यापकाला

भाषा विषयावर प्रभुत्व असणे आवश्यक आहे. विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक कुवतीनुसार हस्त खेळत शिकविण्याची कला त्याला अद्यात असणे आवश्यक आहे. मातृभाषेचा शिक्षक कलावंत असला पाहिजे.

Like poets, teachers, of the mothertongue are born not made
असे मायकेल वेस्टचे म्हणाणे आहे.

मराठीच्या अध्यापकांच्या अंतःकरणात मराठी भाषेविषयी प्रेम व उमाळा असला पाहिजे. त्यांनी भाषेचा शुद्ध अभिमान जागृत ठेवला पाहिजे.

अभ्यासवृत्ती, व्यासा, प्रभुत्व, विषयाचे अद्यात ज्ञान, उत्तम प्रतिपादन शैली, अध्यापन कलेत नैपुण्य, प्रशिक्षण, नवीन नवीन पद्धतीशी परिचय, प्रयोगशीलता, प्रसन्न प्रभावी व्यक्तीमत्त्व इत्यादी गुणा असणे आवश्यक आहे. जन्मजात हाडांचा शिक्षक असला पाहिजे. अध्यापकाला विद्यार्थ्यांची मने जिंकता आली पाहिजे. अध्यापक हा विद्यार्थ्यांचा मित्र, सखा, मार्गदर्शक असला पाहिजे. अध्यापक हा नेहमी हस्तमुख, उत्साही, आशावादी, शिस्तप्रिय मनमोकळा, आपुलकी, सहानुभूती इत्यादी गुणांचा समावेश असला पाहिजे.

प्राथमिक स्तरावरील ७५ ४ शिक्षक स्वतःची शैक्षणिक पात्रता वाढवत आहेत. बी.ए.बी.एड., एम.एम.एड. अशी शैक्षणिक पात्रता असलेले अध्यापक प्राथमिक स्तरावर दिसून येतात.

२०७ समारोप :

या प्रकरणात मराठी भाषेच्या अध्यापनाचे महत्त्व, मातृभाषा मराठी शिकविण्याची उद्दिष्टे, मराठीचा अध्यापक, मराठीच्या अध्यापन पध्दती, मराठीचे अध्यापनपूरक उपक्रम, इत्यादी गोष्टी विशद केलेल्या आहेत. अशाप्रकारे या प्रकरणात प्रस्तुत शोधप्रबंधास आवश्यक असलेली सैद्धान्तिक पार्श्वभूमी तयार केली आहे. या पार्श्वभूमीवर पुढील दोन प्रकरणात प्रकरण क्रमांक तीन (करवीर तालुक्यातील प्राथमिक शाळा मधील मराठी विषयाच्या अध्यापनाच्या आजच्या स्थितीचा चिकित्सक अभ्यास) आणि प्रकरण क्रमांक चार (करवीर तालुक्यातील प्राथमिक शाळामधील मराठी विषयाच्या अध्यापनाच्या आजच्या स्थितीचा चिकित्सक अभ्यास) मराठीच्या अध्ययन अध्यापन संदर्भात गोळा केलेल्या सामुग्रीचे विश्लेषण, वर्गीकरण, कसून अन्वयार्थ लावलेला आहे.

.....

" Any technique / method of teaching must be true to the nature of the subject and the only method of discovering what is true to the nature of a subject is by critical examination - philosophical, examination of the subject on the one hand, and of the assumption about the subject implied in existing techniques / methods on the other. "

- W.H. Burton
The British Journal of
Educational Studies,
Vol.II No.2

.....